

KENTSEL DÖNÜŞÜM SORUNLARI VE İSTANBUL KİMLİĞİ*

Korkut TUNA**

Tarihî açıdan baktığımızda İstanbul'u; sahip olduğu coğrafi konum dolayısıyla, değişik imparatorlukların başşehri olarak görmekteyiz. İhtiva ettiği özellikleri, coğrafi konumu yanında, tarih boyunca elinde tuttuğu ilişkilerden kazanan İstanbul'u; Osmanlı İmparatorluğunda, üç kıta ve üç denize hakim oluşu ile daha belirgin olarak tanımak ve sahip olduğu tarihî ve toplumsal nitelikleri ile nev-i şahsına münhasır bir Dünya şehri olarak ifade etmek mümkündür.

İstanbul konusundan bir başka açıklayıcı fikirler grubuna bakacak olursak İstanbul Doğu ve Batıyı birleştiren bir şehir olarak görülmektedir. Bu konuda her iki kıta arasındaki ilişkilerin yönlendirildiği ve bu konudaki izlerin tanıklığı bu iddiayı destekler niteliktedir. Her şeyi bir yana bırakacak olursak İstanbul Doğunun gerçek başşehri olmuştur.

Yıkılan İmparatorluk sonrasında başşehir olma niteliğini kaybetmesine rağmen sahip olduğu temel özelliklerle gerçek bir şehir olma etkisini sürdüren İstanbul'un, 1950'li yıllardan sonra, üstesinden pek gelinemeyen gelişmelere sahne olduğunu görmekteyiz.

Uygulanan iktisadî siyasetlere bağlı olarak ortaya çıkan ve harp sonrası dönemde; nüfusun, yoğunlaştığı köylerden, şehirlere doğru aktığını ve bu durumu ifade etmek için başvurulan açıklama biçimlerinde şehirlerin çektiği, kırların da ittiği gibi bir yaklaşımın varlığını buluruz. Genel olarak Türkiye'deki şehirleşmeyi bu ilişki biçimi çerçevesinde ele alanlar, 19.yüzyılda Batı Avrupa'da ortaya çıkan şehirleşmenin nüfus kaynaklarını bu biçimde ele alan yaklaşımların varlığı bizdeki durumu da mekanik bir biçimde açıklamaya izin

* Bu yazının ilk hali, 10-11 Ekim 2003 tarihlerinde, İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından düzenlenen "Kent Kimliği ve Çok Kültürlülük" konulu 1. İstanbul Kongresi'nde sunulmuştur.

** Prof. Dr., İ.Ü. E.F. Sosyoloji Bölümü.

vermiş bulunmaktadır. Yine bu emme-basma tulumba örneğine iletici nedenleri katmak da ihmal edilmemiştir.

Bu açıklama biçimlerinde 1950'li yıllardan itibaren hareketlenen ve büyük şehirlerde odaklanmaya başlayan içgöç ve bunun ortaya koyduğu çok yönlü nüfus hareketleri yeni bir olgunun varlığına işaret edecek ve şehre yönelik araştırmalar da günümüze kadar süren yeni konularını bulacaklardır: Gecekondu ve Gecekondulaşma.

Burada yeni gelişmeleri ele alan bilimsel çalışmaların daha çok; olanı, olmakta olanı ve nedenlerini ortaya koymaya çalıştıklarını ama şehrin yaşadığı dönüşüme henüz bir anlam veremedikleri görülmektedir.

Gecekonduya ve Gecekondulaşma sürecine yönelen bu yaklaşım aynı zamanda mevcut şehrin dışında olup biten gelişmelere odaklanmış ve bu doğrultuda mevcut verileri sistemleştirmeye çalışmışlardır. Başka bir deyişle şehirle uğraşanlar, İstanbul'u ele alanlar daha çok onun dışında, çevresinde ortaya çıkan gelişmelerle haşır neşir olmaktadır.

Sosyal Bilimcilerin ve Şehir Plancılarının ilgi alanları şehrin merkezî alanların dışında ortaya çıkan bu mekansal, iktisadî, kültürel kısaca sosyal dönüşümlere yönelmiş olması sonucunda, şehir merkezinde ve onun tarihî dokusunda ortaya çıkan, belki de, dışta olup bitene paralel oluşumlar ilgi çekici olmamış, bilim adamlarının ve yönetimlerin problemiği dışında kalmıştır. Artık şehrin dinamiği, artan nüfusu ve taşıdığı siyasi tayin edicilikle merkezde değil çevrede cereyan etmektedir.

Bu süreç içinde bu gün hepsi bir ilçe olan ve mevcut şehir dokusu içine katılan Zeytinburnu yanında bir çoğu 'tepe' ile sonuçlanan yerleşim yerleri araştırmalara damgasını vurmuştur. Türkiye'nin İstanbul dışında Ankara ve kısmen İzmir'de yaşanan bu gelişme, başka bir deyişle belli bir konut politikasının olmaması nedeniyle, gelenlerin evlerini kendi imkanları ve komşuları ile dayanışma içinde yapmaları, bazı yabancı şehirciler tarafından olumlu karşılanmış ve kendi evini yapmakta olan bu nüfusun desteklenmesi gerektiği üzerinde durmuşlardır.

Bu arada başta İstanbul olmak üzere şehirlerimizin tarihî dokusunda meydana gelen değişme ise gözlerden kaçmıştır. Bu konuda da hazırlıksız olan yönetimler ve bilimsel kadrolar tarihî dokuda meydana gelen dönüşümü açıklamak için gerekli yaklaşımlara ve bunun gerektirdiği donanımlara sahip

olamamışlardır. Son yıllarda dinamiği ve boyutları çözümlenmeye ve ifade edilmeye başlanan gelişmeleri ele alan sosyal bilimciler, ne yazık ki, henüz tarihî dokuyu ve ortaya çıkan dönüşümü gereğince ele alamamış gözükmektedirler.

Kenti çevreleyen alanların daha büyük sorunları beraberinde getirdiği bir ortamda olup bitenin açıklanmaya çalışıldığı sıralarda sınıf üretimin ve artan nüfusa bağlı olarak gelişen iş yerleri tarihî dokunun nüfus bileşkesini değiştirmiş, nüfusun değişmesi mekanın kullanımda değişmeye yol açmış ve eskiden konut ve ikametgah alanı olarak bilinen eski mahalleler kendilerini oluşturan ve kimliklerini kazandıran bu bileşkelerinden uzaklaşmışlardır.

Bu değişiklikler sonucu sadece nüfus bileşkesinin değişmesi yanında tarihî dokunun korunamaması, tahrip edilmesini ortaya çıkarmıştır. Günümüze yaklaştıkça şehir merkezindeki tarihî doku içinde ikamet eden bir şekilde bu yerlerin canlılığını ve geçmişten gelen bazı hayat ritimlerini muhafaza eden nüfus çevreye doğru hareketlenmiş ve tarihî dokunun boşalmasına yol açmıştır. Başından beri apartmanlaşmanın da bu bozulmayı teşvik ettiği ve beton blokların şehir dokusunu doldurduğunu unutmamak gerekir.

Çok kısaca genellediğim bu çerçeve doğrultusunda ikili bir gelişme ile karşılaşmış bulunmaktadır. Bu ikili gelişme ve bu doğrultuda yürütülen çalışmaların aldığı boyut günümüzü çok sıkı bir şekilde kayıtlamış bulunmakta ve o zamanlar ortaya çıkan gelişmenin öngörülemeyişi, kestirilemeyen boyutları bu günkü şehrin açmaz ve sorunlarını daha da içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Bu nedenlerle kentsel dönüşümü ve sorunlarını bu ikili gelişme çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir.

İstanbul'u çevreleyen gelişmeden başlayacak olursak bu çevrenin nerede ise ulaşılamaz bir boyuta dönüştüğünü söylemek mümkündür. Gecekondu olarak nitelendirilen ve konut sorunu karşısında bireysel çözüm olarak kabul edilen, ama şehrin çevresindeki doğayı ve özellikle ormanlık alanları tahrip etmekle kalmayıp yarattığı sosyal dokuyu içinden çıkılmaz ve çözüm bulunamaz sorunlarla başbaşa bırakan bir yapılaşma ve mekan kullanım biçimi yaratmıştır. Bu tahribata oldukça pahalı ama hukukî bakımdan gecekonduyan farklı olmayan şehrin gelip dayandığı orman içlerinde kendi yapılarını kuranları, şehrin dağdağasından kaçıp bu tür mekanlara sığınanları da katmak mümkündür.

Günümüzde varoş denilen ve şehirle ilgisi giderek kesilen ve kendi iktisadî, sosyal ilişkileri içinde yoğrulan bu yerleşim yerleri, eski gecekondu mahalleleri, şimdinin yeni ilçelerinin de dışında/ötesinde yerleşim yerleri yaratmıştır. Hiçbir altyapısı olmayan bu binalar doğrudan toprak üstünde kendiliğinde sosyal iklime bağlı olarak büyümekte ve etrafa yayılmaktadır. Bu konuda bir çok örnek arasında İstanbul'un çevresindeki küçük bir köyün, bu şekilde büyüyen bir yapılaşma ile seksen bin kişilik ve sadece bir muhtarlıkla idare edilen bir yerleşim yeri halini almış olduğunu söyleyebiliriz.

Bu yerleşim yerleri kendi iç dinamiklerine sahip olarak azmanlaşmakta, bir zamanlar bu gibi yerlerde var olmayı sağlayan dayanışmanın yerini bu defa sömürü ilişkileri veya istismar almış, bu durum kimlik sorunları yanında önemli bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Daha önce dayanışmaya ve hemşehrilik bağlarına dayandırılan kimliklerin bu defa istismar ve sömürü boyutunu aldığı, ayrıca ana dayanak olan ailenin dahi çatırdamakta olduğu bilinmektedir.

Bu gibi yerler yönetilebilir, hizmet götürülebilir yerler olmaktan çıkması bir yana nerede ise araştırılabilir, bilinebilir olmanın ötesine geçmişlerdir. Bayramtepe olarak adlandırılan ve seksen bin kişinin bir muhtarlığa bağlı olarak yaşadığı yer bu duruma örnek olarak verilebilir. Polis karakolu dahi olmayan bu yerleşim yerinin Anadolu'daki bir çok il ve ilçeden daha büyük olduğunu belirtmeye gerek yoktur herhalde. *

Bu gidişata bağlı olarak büyüdüğü söylenen ve bu büyüklüğü daha çok nüfusu ile ifade edilen İstanbul adeta şehirlisi olmayan bir şehirleşmeyi yaşamaktadır. İstanbul bu yer ve yöreleri ile aynı zamanda ulaşılmazlığı yaşamaktadır. Yerleştiği coğrafyanın taşıdığı özellikler bir yana dağınıklığı ve giderek artan bir şekilde tarihî yarımada, şehir merkezinden uzaklaşan yerleşim yerleri ile ulaşılmaz oluşun kanıtıdır. Ulaşılmazlık hem merkezde yaşayanlar açısından hem de çevrede yaşayanlar açısından geçerlidir.

Resmî şehrin çizilmiş yasal sınırları içinde yaşayanlar, çevrede olup bitenlerden habersizdir. Onlar uygun görülen ve her şeyiyle tek çözüm olarak kabul edilen apartmanlaşmanın hücresel dokuları içine sıkıştıkları için çok yakınlarında bile olup bitenin farkında değillerdir. Oturdıkları yerlerin mahalle ve mahalleli ilişkilerini bırakın, komşuluk ilişkilerinden bile sıyrılıp apartman

* Bu konuda Doç. Dr. Hayati Tüfekçioglu'nun bu bölgede çok yönlü olarak sürdürdüğü araştırmalar yanında Yard. Doç. Dr. Ayşen Şatroğlu'nun çalışmalarını zikredebiliriz.

dairelerine kapandıkları için büyük çoğunluğunun birbirini tanması için ancak büyük bir depremin onları beton hücrelerinden çıkarması gerekmiştir.

Çevrede yaşayanlar ise merkeze hiçbir şekilde gelemedikleri için hayat mücadelelerinin girdabından kurtulup İstanbul diyecekleri bir yerlere ulaşamamışlardır. Yapılan araştırmalar deniz görmemiş, Topkapı Sarayına gitmemiş, tanımadıkları ama hemşehri olduğunun bildikleri insanlarla toplu halde bir arada, herhangi bir vesile ile bulunmamışlardır. *

Vapura binmemiş, camili ve parklı meydanlarında dolaşmadıkları gibi, parçası oldukları şehrin tarihinden, kültür ikliminden yararlanmamış çok kalabalık bir kentli (!) nüfusa sahiptir İstanbul.

Onlar belki kendileri için İstanbul'un ne demek olduğunu tam olarak öğrenmeyeceklerdir. Çünkü, öte tarafta, asıl İstanbul diyeceğimiz tarihî yarımada da yer alan ve sahip olduğu tarihî ve toplumsal değerleri geçmişten günümüze gelen zamanın hoyratça sildiği İstanbul, tarihî eserleri ve sosyal dokusu ile, korunabilmiş birkaç silueti ile ne yazık ki gözden kaybolmakta, yok olmaktadır.

Belki de asıl İstanbul'u büyük kısmı ile sınırları içinde barındıran Eminönü gece ve gündüz arasındaki nüfus farkı ile önemli bir gösterge olma niteliğindedir. En büyük ve zengin tarihî eserlerin yanında eski nüfusunu ve dokusunu kaybettiği için bir kimlik bunalımı yaşamının izlerini taşımaktadır.

İstanbul'daki dönüşümü anlatabilmek için aşağıdaki tablo bir fikir vermeye yarayabilir:

	<u>Nüfusa Kayıtlı</u>	<u>1997 sayımı</u>
Eminönü	321.755	50.135
Fatih	750.000	424.923
Beyoğlu	450.000	226.582
Gaziosmanpaşa	135.376	645.827
Esenler	22.364	340.249
Ümraniye	75.511	499.090
Sultanbeyli	5.100	144.540

* Hayati Tüfekçioglu, "Bayramtepe Ön Araştırmasına Göre, 10-14 Yaş Grubu Öğrencilerin İstanbul'u Tanıyış ve Kentsel Mekanları Algılayış Biçimleri", Mimarşinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü 21. Yüzyıl Karşısında Kent ve İnsan Sempozyumu, (1-3 Mayıs 2001 İstanbul), Bağlam Yayınları, İstanbul 2001, sh. 323-328 (Ayşen Şatroğlu ile birlikte).

Eminönü bir yanda işyerleri ve imalathanelerin istilası karşısında kaybettiği nüfusunun yerini, şimdi iş yerlerinin de çevreye gitmeleri sonucu boşalan mahalleleri ile bir çöküntüyü yaşamaktadır. Gedikpaşa örneğinde olduğu gibi boşalan ve metrukleşen binalar artık toplumun en tutamaksız kesimi olan 'bekar odaları'nda kalanlara ev sahipliği yapmaktadır.

Bu durumun daha önce ilk Anadolu'dan gelenlere konaklarını oda oda açan Süleymaniye yanında günümüzde Beyoğlu'nda da görmek mümkündür. Tarlabası'nın boşalan evlerini işgal eden, bir şekilde kiralayan ailelerin çocukları önemli bir sorunu ortaya koymaktadır.

Bu yamalı bohça manzarasından ortak bir kimlik beklemek ne derece doğrudur, bilinmez. Bu manzara karşısında nasıl bir İstanbul kimliğinden bahsedebiliriz sorusu önemli ve acil çözüm gerektiren bir soru olarak karşımızdadır.

Ortaya çıkan tahribat, olması gereken, bir yerlerden bulup inşa edip yaygınlaştıracığımız kimliğin varlığını tehlikeye sokmuş bulunmaktadır. İstanbul kimliği ve İstanbulluluk tarihçilerimiz, sanat tarihçilerimiz, kültür adamlarımız tarafından nerede izi kalmışsa bulunup geliştirilmek üzere koruma altına alınmalıdır. Mimarisi ile, sokak sokak tarihi ile, hikayesi ile, insanları ile diriltilmelidir.

Bu kimliğin yeniden var edilme sürecinde şehir bu kimliğe göre yeniden var edilmeli, daha önce olduğu ve yabancı şehirciler tarafında hayranlıkla altı çizilen temel özellikleri tüm kapladığı mekana yayılmalıdır. Gıpta edilecek bir şehir olmalıdır.

İstanbul bu süreçte 'hiç kimsenin' şehri olmaktan çıkıp bizim, hepimizin şehri olacak adımlar atmalı, oluşan gerçek İstanbul'u korumak herkesin görevi olmalıdır. İstanbul'a sahip çıkmak gerekmektedir. İstanbul önüne gelen herkesin elini attığı, sokağını kazdığı, çirkin binasını yaptığı ve bütün bunlara göz yumulan bir şehir olmaktan çıkmalıdır.

İstanbul artık eskiden olduğu gibi, şehir gibi bir şehir, bir dünya şehri olmalıdır.

ABSTRACT**The Problems of Urban Transformation and Istanbul Identity**

Istanbul is a city which gained important positions in history. This paper discusses the transformation of Istanbul all through the historical adventure and identity crisis in this process. The emphasis is especially given periphery of the city.
